

NOTA BENE: МОВОЮ ОРИГІНАЛУ

**ІЗ КНИГИ ЮРІЯ МАКАРА, МИХАЙЛА ГОРНОГО, ВІТАЛІЯ МАКАРА.
ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ
ХОЛМСЬКО-ПІДЛЯСЬКИХ УКРАЇНЦІВ (1915–1947). ДОСЛІДЖЕННЯ.
СПОГАДИ. ДОКУМЕНТИ. У ТРЬОХ ТОМАХ. ТОМ 2. – ЧЕРНІВЦІ:
БУКРЕК, 2014. – 900 С.: ІЛ.**

Вступ

Беручись до втілення задуму про долю холмсько-підляських українців у 1915–1947 рр., ми передбачали розпочати нашу розповідь від насильного вигнання їх у 1915 р. до глибинних регіонів Російської імперії у т. зв. *біженство* і закінчити її *депортацією* до УРСР та акцією *Вісла*. Вже при публікації першого тому, який побачив світ наприкінці 2011 р., ми зіткнулися з певними труднощами, оскільки виявилось неможливим, якщо

говорити про розселення вигнанців з Польщі на теренах підрадянської України, виділити холмсько-підляських українців з загальної маси переселенців. Щоб таке здійснити, мали потратити чимало часу для збору в центральних і обласних архівах необхідних даних. Але й, провівши належну роботу, невідомо, на скільки нам удалося б вияснити справу через те, що вже у межах України переселенці масово перепоселялися, мігруючи, фактично нелегально, зі східних до західних областей. Виходячи з реального стану речей, ми навіть не намагалися вдаватися у деталізацію переселенської статистики. Більше того, низка сіл і містечок Грубешівського, а з осені 1944 р. й відновленого Томашівського повітів історично належали не до Холмщини, а до Галичини. Так склалося внаслідок приналежності тих чи інших місцевостей до Російської або Австро-Угорської імперій. В останній зберегла свій статус *Греко-католицька церква*, на відміну від першої, де зусиллями російського царизму вона була інкорпорована до складу *Російської православної церкви*. Про це ми написали у першому томі. Між іншим, коли наприкінці жовтня 2011 р. проходила презентація книги у Львівському університеті, зацікавлені учасники звернули увагу на цей аспект. Довелося давати пояснення, чим ми керувалися при його висвітленні.

Після виходу першого тому в Україні, Польщі, Канаді з'явилися в наукових, суспільно-політичних виданнях та засобах масової інформації схвальні відгуки на наш проект, включно з пропозиціями та рекомендаціями щодо подальшої роботи над ним. Тому авторський колектив дійшов висновку, що у другому томі потрібно опублікувати бодай два дослідницькі розділи, в яких висвітлити проблеми:

по-перше, адаптації депортованих з Польщі по Другій світовій війні українців у підрадянській Україні не лише впродовж декількох перших років після прибуття до неї, але й, передусім, як остаточне вирішення своєї та своїх нащадків долі;

по-друге, привернення уваги до тих проблем, з якими зіткнулися українці Польщі впродовж усього ХХ ст., та спробам їх вирішення у сучасній Речі Посполитій.

Певною мірою звернення до обох цих проблем є нашою спробою підбити своєрідний підсумок проведеного детального дослідження у першому томі.

Отже, до тому, який виходить, ми увели два дослідницькі розділи: *Переселенці з Польщі в Україні і Дилема українців Польщі у ХХ столітті*. Що стосується другого розділу, то автори хочуть висловити велику, ширю подяку українському вченому в Польщі *Олександрові Колянчуківі* за підбір та опрацювання основного матеріалу до нього. Прагнемо, рівночасно, висловити науковцеві привітання. Йому минулого року виповнилося 80. Але, незважаючи на вік, сповнений енергії, має цікаві задуми стосовно спільної історії українців і поляків, які втілює у життя. Отже, шановний *Пане Докторе*, багатьох Вам ще творчих років, і сподіваємося на плідну співпрацю.

Щоб не переповідати подальшого тексту, звернемо лише увагу, для чого вводимо ті два розділи. Першопочатково ми передбачали дослідницькі розділи ввести лише до першого тому, який уже побачив світ. Але після презентацій, різноманітних зустрічей з колишніми холмщачами, підляшчуками, зрештою, загалом з закерзонцями та їх нащадками в Луцьку, Львові, Рівному (Україна), Люблині, Холмі (Польща), Едмонтоні, Монреалі (Канада), інших містах, під час телефонних розмов з ними, зустрічей на радіо і телебаченні, а також внаслідок доволі чисельних відгуків на перший том в наукових і публіцистичних виданнях, газетах, автори яких закликають нас продовжувати публікацію і навіть розширити хронологічні рамки нашого дослідження, ми вирішили все ж увести до тому згадані розділи.

Власне, тепер відзначаємо жалобний ювілей 70-ліття *депортації українців з Польщі до підрадянської України*, розпочатої 1944 р. А 2012 р. мали сумне 65-ліття ганебної акції *Вісла*. Підсумок трагічним роковинам підбив *II Конгрес українців Польщі*, який пройшов під орудою *Об'єднання українців у Польщі*, в пам'ятні квітневі дні 2012 р. у Перемишлі, за участю представників президентів Польщі та України, інших високопосадовців, представників *Світового конгресу українців*, *Європейського конгресу українців*, науковців з Польщі та України, представників духовенства та широкої громадськості¹.

Все, сказане вище, змусило нас вийти поза хронологічні межі, визначені початково у проекті. Авторі взяли на себе сміливість, щоб довести розповідь до якогось логічного завершення, просунути верхню межу практично до кінця ХХ – початку ХХІ ст. Тим більше, що минулого року пройшов також надзвичайно болючий ювілей для польського народу, пов'язаний з подіями на Волині у 1943 р. На превеликий жаль для українців, польська сторона, гідно шануючи понесені жертви зі свого боку, не хоче зрозуміти українську щодо понесених нею людських жертв і страждань міжвоєнного періоду. Важко позбутися думки, що українська сторона, повторимося, вже, на превеликий жаль, для себе, ніяк не може зрозуміти, як поводитися у цій непростій ситуації. Ніхто в Україні не заперечує, що на Волині свого часу українці вчинили розправу над поляками, чого не слід було робити. Але те, що сталося там, мало якісь причини, про які не всі хочуть згадувати. Більше того, у загибелі поляків на Волині, в Східній Галичині чи деінде винні не тільки українські незалежницькі військово-політичні структури, але значною мірою відповідальність падає як на *політику гітлерівських окупантів*, так і, вкотре на жаль, *радянських визволителів*. Обидві їхні потуги залежали від здійснення імперських планів, а доля українців, поляків чи якогось іншого народу їх турбувала менше всього. Керівники незалежницького руху – польського та українського – *не змогли, а може, не захотіли*, знайти взаємоприйнятного виходу з тодішньої надзвичайно складної ситуації, обравши найпростіший шлях взаємних звинувачень і масових вбивств обабіч нового радянсько-польського кордону. Ніяким чином не повчаючи польську сторону, хочемо лише нагадати, що пояснювати масові знущання над

українцями, включно з масовою різнею, Підляшшя, Холмщини, Надсяння і Лемківщини нібито *відплатною акцією* за *різню на Волині*, щонайменше не етично стосовно понесених жертв з обох боків. Щоб не вдаватися зайвий раз до взаємних звинувачень, нагадаємо тільки, що насилля і вбивства українців (поодиноких осіб чи масові) мали місце і в міжвоєнний період, а особливо під час Другої світової війни на всіх перелічених етнічних українських землях².

На наше глибоке переконання, разом з розвалом *світової соціалістичної системи* – цього дивного утвору на міжнародній арені, а за ним і з розпадом СРСР, коли Польща першою у світі визнала незалежність України, а 18 травня 1992 р. підписала з нею *Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво*, склалися усі належні передумови до подолання хибних стереотипів минулого, які заважають нам спільно торувати дорогу в майбутнє. Проте, з українського боку належних зусиль прикладають лише науковці, а офіційна державна влада не робить практично ніяких кроків, щоб зняти *клеймо різну з власного народу*. Більше того, окремі представники влади намагаються відродити *ідеологічний міф про український фашизм*, що не має нічого спільного з дійсністю. Якщо у Польщі ефективно діє *Інститут національної пам'яті*, то його відповідник в Україні є лише блідим відображенням свого польського візаві. Українській владі слід зрозуміти, що зайнята нею позиція у цій болючій для обох сторін справі, нічого доброго українському суспільству не віщує. Цілком зрозуміло, що *українсько-польська війна* по Першій світовій війні, невдалий союз Петлюри з Пілсудським, який завершився остаточним поваленням Української Народної Республіки, рішення Ради послів Антанти про передачу під владу Польщі Східної Галичини (до речі, минулого року виповнилося 80-ліття згаданого акту) – все це були явища, які не додавали позитиву у взаємини обох народів, кожен з яких бачив на тих самих теренах тільки свою державність. Розв'язка настала під час Другої світової війни, наслідки якої обидва народи відчують дотепер. Від суспільних настроїв в обох країнах залежатиме, як довго доведеться обабіч кордону покутувати взаємні образи, нанесені в минулому. А на суспільні настрої значною мірою впливає ставлення до проблеми правлячих кіл. Знайшлася можливість порозумітися Польщі з Німеччиною, хоч остання під час війни заподіяла величезних кривд полякам. Подібне замирення потрібне Польщі, з огляду на власні *національні інтереси*, і зі східним сусідом, тобто Україною. А останній воно просто вкрай необхідне. Проте, для того влада України повинна належним чином зрозуміти *національні інтереси* своєї держави на міжнародній арені, і не лише економічні.

Все, про що йдеться вище, складає зміст *Першої частини* тому.

До *Другої частини* віднесені *спогади*, переважно депортованих українців до УРСР. Крім того, вміщені також спогади вихідців з числа тих, хто залишився у Польщі, переживши трагедію *Вісли*, або емігрував на Захід. Таких, щоправда, усього декілька. Сподіваємося, що нам пощастить ще отримати спогади тих осіб, які в силу різних причин не потрапили до України і залишилися в Польщі, чи потрапили до США, Канади або до інших держав.

Не можемо позбутися нерадісної думки, що якби наша робота виконувалася на декілька десятків років раніше, то, поза будь-яким сумнівом, спогадів можна б було зібрати у рази більше. Але, як добре розуміє Читач, не зробили ми того, що робимо тепер, не лише з власної вини. А люди, на превеликий жаль, відходять у інший світ. Не усі, від кого ми отримали спогади, дожили до того часу, щоб побачити їх опублікованими. Навіть близькі родичі авторів даного проекту не дочекалися публікації. Проте, не будемо вдаватися до оплакування особистої долі того чи іншого переселенця. Їх щороку стає все менше і менше. Ми намагаємося створити широко документовану працю для пам'яті їх нащадків, про що написали у девізі до проекту загалом, а також намагаємося привернути

увагу суспільств обох країн, як зрештою й усієї світової громадськості, до *української проблеми*, як такої. На превеликий жаль, після двох десятиліть існування незалежної Української держави у світі не дуже обізнані з її складною і трагічною історією, з тими проблемами, з якими українці стикаються впродовж століть.

До тому ми залуцаємо деяку кількість знімків, які проливають світло на життя-буття холмсько-підляських українців в *Отчому краї*, тобто, як казали під час війни, *за Польщі*. При цьому малася на увазі Друга Річ Посполита. Є знімки з часів обох світових воєн. Не бракує їх і з повоєнних часів, особливо з поїздок до рідних місцевостей. На нашу думку, присутність їх у книзі повинна стати ілюстрацією, яка сприятиме відтворенню в пам'яті ще живих вихідців з холмсько-підляських земель, створюватиме наочну картину молодим чи молодшим поколінням, які народилися вже поза *Отчим краєм*.

У *Третій частині* опубліковано, за нашим вибором, документи, отримані в різні часи з архівосховищ Канади і Польщі, що стосуються української проблематики впродовж першої половини ХХ ст. В нашій публікації широко представлені документи і матеріали з Бібліотеки і архівів Канади (Library and Archives Canada), як називається ця центральна установа країни. Ми там – давні користувачі. Почали відвідувати архівосховище у 1983 р., коли воно ще було окремою установою під назвою *Публічний архів Канади* (Public Archive of Canada), згодом – *Національний архів Канади* (National Archive of Canada), а тепер, після об'єднання з *Бібліотекою Канади*, діє під поданою вище назвою. Хочемо відзначити, що впродовж усіх років нашої співпраці з центральним архівосховищем *Країни кленового листка* ми завжди відчували найсприятливіше ставлення до наших запитів з боку *Дирекції* установи, у т.ч. й безпосереднього працівника *Українського відділу Мирона Момрика*. Ми з глибокою вдячністю і пошанно хочемо повторити написане у першому томі. Щиро дякуємо *Дирекції* і особливо панові *Миронові Момрикові* за *доброзичливе ставлення до нашого проекту* та його підтримку.

Що ж до конкретного підбору матеріалів для нашої публікації, то нас передусім цікавили матеріали з *Фонду Володимира Кубійовича* (Volodymyr Kubijovyc Fonds – R 6531-0-8-E – колишня сигнатура MG 31.Д 203) стосовно діяльності *Українського центрального комітету* (УЦК), ним очолюваного, з місцем перебування у Кракові, його відділів; місцевих *Українських допомогових комітетів* (УДК), тих, які діяли також на теренах Холмщини і Підляшшя; становища холмсько-підляських українців у роки німецької окупації; відродження *Української православної церкви, українського шкільництва*, зрештою, *усіх сфер українського життя; німецько-польського терору* тощо.

Нами залучені з Бібліотеки і архівів Канади матеріали з *Фонду Андрія Жука* (Andry Zhuk Fonds – R 2297-0-3-E – колишня сигнатура MG 30. С. 167). Звідти ми почерпнули матеріали переважно ті, які стосуються долі холмсько-підляських земель під час Першої світової війни та по її закінченні. У цьому *Фонді* зберігається чимало документів, пов'язаних з діяльністю *Української загальної ради*, які значною мірою стосуються Холмщини з Підляшшям і тоді публікувалися на сторінках *Вістника Союзу Визволення України*.

Залучення даних матеріалів дає змогу відтворити справжню картину боротьби навколо проблеми майбутньої державної приналежності холмсько-підляських земель. Справа у тому, що в наступні десятиліття зусиллями радянських і польських чинників проблему повністю *сфальсифіковано*. В наш час не стоїть питання про перегляд справи державної приналежності тих чи інших територій до тієї чи іншої держави. Воно вирішене остаточно. Проте, керуючись принципом *наукової об'єктивності*, хочемо внести ясність у справу. З радянського, як зрештою, й польського боку зусилля, яких докладали

українські незалежницькі організації та їх провідники, після повалення УНР зображалися як забаганка якоїсь *групи авантюристів*, яка прагнула відірвати від суверенної Польщі якусь частину її *споконвічної території*. А з плином часу частина українських політичних діячів вимушено емігрувала на Захід, де закінчила свій земний шлях. Інша ж – потрапила до рук *радянського правосуддя* і закінчила життя в *радянських таборах смерті*. Таким чином, до наших днів остаточно забуто проблему боротьби навколо питання державної приналежності Холмщини з півднем Підляшшя. Але вона, тим не менше, мала місце, а тепер вимагає остаточно висвітлення.

У *Третій частині* другого тому ми намагалися належним чином представити матеріали, почерпнуті з польських архівосховищ з метою привернути увагу шановного Читача до не просто надзвичайного трагічного становища холмсько-підляських українців у міжвоєнні роки, а й до того, що небезпека остаточно втратити свій *національний вираз* штовхала їх до пошуку шляхів його збереження, опору брутальному сполощенню, що кінець-кінців призвело вже під час війни до апогею українсько-польського протистояння.

Отже, в пошуках документів і матеріалів, які б дали нам можливість глибше зрозуміти конфлікт в роки війни, ми звернулися до *Центрального військового архіву Польщі* (Centralne Archiwum Wojskowe) та *Архіву Православної Митрополії у Варшаві* (Archiwum Metropolii Prawosławnej w Warszawie). Нас здебільшого цікавили матеріали середини і другої половини 30-х рр. минулого століття, коли влада Другої Речі Посполитої здійснила рішучі кроки до *остаточного розв'язання української проблеми* на Холмщині і Підляшші. А цього можна було досягти лише тотальним наступом на *православ'я і полонізацію шкільної освіти*. Ми віднайшли відповідні документи, котрі самі по собі фактично закликали до насилля. А як так, то їх виконання супроводжувалося застосуванням у самому центрі цивілізованої Європи *нечуваних методів морального і фізичного насилля* над місцевим українським людом. Хто виявився менш стійким, того просто підкупляли певними *преференціями*, якщо вони, наприклад, переходили на *римо-католицизм, зрікалися рідної мови* тощо. До тих, хто наполягав на тому, що вони мають своє, відмінне від римо-католицького, віросповідання і мову, яка відрізняється від польської, застосовувалися *методи переконання*, вище названі.

І останнє. Нами вибрано деякі інформації з церковних книг Холмщини про *записи актів громадянського стану* (народження, одруження, смерті) у різні часи, починаючи з 1900 р., а також фрагменти публікації в сучасній польській регіональній пресі, яка також проливає світло на підняту нами проблему⁵.

Отже, повторимося, публікація нами підбірки матеріалів з архівосховищ, опублікованих в документальних виданнях, а також матеріалів з засобів масової інформації, покликана суттєво розширити базу для розуміння *суті українсько-польського конфлікту*, що закінчився катаклізмом під час Другої світової війни і приніс велике лихо холмсько-підляським, як зрештою й усього Закерзоння, українцям. Щоправда, було б помилкою вважати, що такий розвиток подій шкодив виключно українцям, хоч цей факт незаперечний. Він руйнував уклад життя змішаного місцевого суспільства, який складався століттями. І, відповідно, завдавав школи Польській державі, яка довгі повоєнні роки не могла впоратися з суспільно-політичною та соціально-економічною руїною, заподіяною насильницьким вигнанням українців з їх *споконвічних етнічних земель*.

Підбиваючи підсумок сказаному, ще раз зазначимо, що до тому залучено цілий ряд спогадів, опублікованих і неопублікованих документів, матеріалів із засобів масової інформації, світлин з метою ілюстрації положень, висунених нами в дослідницькій частині попереднього і даного тому.